

Költő a történelemben

JÉKELY ZOLTÁN: A BUDAI KAPISZTRÁN-TORONYHOZ

Jékely Zoltán elégikus költő: csupa emlék, reflexió és elvagyódás. Jellegetes gesztusa a búcsú, lelkiállapota a múltra révedő meditáció, az emberi sorsok fölé hajló figyelmes részvét. Az idő rétegeivel együtt fedezte fel saját lelkének rétegeit. Személyiségének azokat a titkos benső tájait, amelyeket a múlt alakított ki egymás fölött, vagyis inkább egymás alatt. Az önelemzés tervszerű, a vallomás azonban mindig önkéntelen: megnyilatkozásait a pillanat ihlete hívja ki. Jékely oly természetesen beszél, mint a romantikusok. Nem épít kísérleti műhelyt, hangpróbák nélkül énekel. Első verseskönyve: az 1936-ban megjelent *Éjszakák* természetes költőiséggel keltett meglepetést. Arról tanúskodott, hogy Jékely számára a költészet elemi életlehetőség: életforma és elrendelés. Sohasem kellett azon töprengenie, vajon költő legyen-e. Ahogy lélegzett, úgy írta verseit.

Nemcsak természetessége avatja költővé: a szó romantikus értelmében, hanem a hangja is: a „bel canto” szárnyalása, elkábító dallama. Mert Jékely Zoltán abban is a romantikusok vagy a szimbolisták örököse, hogy legfőbb eszközének a muzsikát, a zengést választja. Verlaine híres poétikáját valósítja meg: „Zenét minékünk, csak zenét!” (Kosztolányi Dezső fordítása). De elmondhatnók róla Babits egykori szavait is: „birtokában van a nagy líra zenés és elröpítő hatalmának”. Annak a lírai erőnek, evokatív, megrendítő hatásnak, amelyet az őszinte és igaz művészet birtokol.

Verseiben a múlt emlékei öltenek alakot. Felrajzanak a gyermekkor pillanatai, az idő hamuja alól felparázslík a régi szerelmek mámora. Elevenné válik, testét ölt az eltűnt idő. Maga beszél arról, hogy költői munkája nem más, mint az emlékek elrendezése a hangulat és a lelkiállapot kívánsága szerint. A lélekben nincs szabatos időrendiség: egymás mellett található a múlt és a jelen. Annak, ami már megtörtént, gyakran súlyosabb valósága van, mint az érzékek mai ingerének.

Az emlékezés mégsem pusztán egy önmaga múltjában barangoló költő személyes ügye. Jékely emlékeinek történelmi és közösségi értelme van. Az erdélyi magyarság szülötte, olyan közösségé, amelynek hagyományosan gazdag és éber volt a történelmi emlékezete. E közösség számára az emlékezet a hagyomány őre, s a hagyomány a megmaradás egyik záloga. Az erdélyi magyarság emlékezete éppen ezért makacs elkötelezettséggel őrzi a múlt hagyatékát: azt az örökséget, amit a nemzetek, kultúrák, vallások és életformák együttélésének és megértésének évszázados eszméje jelent. Jékely Zoltán ennek a közösségnek a történelmi sorsát és emlékezetét is megszólaltatja. *Enyeden ősz van*, a *Vasvári Pál nyomában* vagy *Petőfi utolsó dala* című verseiben a történelemmel perel.

Az emlékek morális erőforrásokká válnak, a személyiség és az emberi társadalom között hoznak létre természetes összeköttetést. Ez a közösségi szolidaritás, nehéz időkben, nem maradt a nemzet keretei között. A kor fenyegetései és erőszakos merényletei láttán Jékely részvéttel tekintett más népekre is, minden szenvedőre és minden üldözöttre. A második világháború előkészületei és rombolása idején sorra hangzottak fel tiltakozó, ítélkező versei: közöttük *A történelemhez* és az *Ott északon...* Ez utóbbi révén a leigázott lengyel néppel vállalt közösséget. Részvéttel s aggodalommal figyelte a letiport népek sorsát, zaklatott lélekkel is a humanizmus parancsait hirdette.

A történelemmel: a magyarság és az emberiség történelmével viaskodott tehát, és e történelem mögött mindig az emberi sors egyetemesebb törvényeit kereste.

A filozófiához fordult feleletért: az embert a mindenséghez mérte, így vizsgálta helyzetét és lehetőségeit. Korunk gondolkodói a végtelen kozmosz méretei között kutatják az ember helyét. Jékelyt is a végtelenség igézi meg: a végtelen tér és a végtelen idő. Csillagokat fűrkésző korunkban ő is az égbolt ábráit figyeli. Költészetének egyik nagy élménye a „nagy rotáció”: a távoli világokat rejtő, mozgó csillagos ég. És az a döbbenet, amelyet a kozmosz nem emberméretű arányai előtt kell átélnie. Ez az érzés kapott hiteles kifejezést *Csillagtoronyban* és *Madár-apokalipszis* című verseiben.

Éppígy tekinti át képzeletben a végtelen időt. Eszméletét az időnek azok a félelmetes méretei ígézték meg, amelyeket a modern természettudomány és természetbölcsélet tárt fel az ámuló ember előtt. Úgy érzi, esendő léte elvesz abban a parttalan tágasságban, amit a világ, a tér és az idő végtelensége jelent. Ezek között a méretek között az emberi létezésnek szokatlan tartalma van. A magányos emberi lélek elveszíti biztonságát, kiszolgáltatottnak és esetlegesnek érzi magát. Jékely is ezzel a szorongató feladattal küzd a csillagok előtt: „Felcsaptam a lét s nemlét mérnökének” — fogalmaz filozofikus ars poeticát.

Az emberi lét dolgain töprengő költemények és a történelmi elégiák szorosan összefüggenek. A történelem Jékely számára sohasem pusztán a múltat jelenti: nem múzeumok anyagát. Inkább eleven valóságot, amellyel párbeszédet lehet kezdeni. Szeret a múltban barangolni, érdeklődéssel hajol régi korok hősei fölé. Nem a holt világot kutatja, hanem azokat a régi életformákat, gondolatokat és érzéseket, amelyek fogható tárgyiassággal fejezik ki ma is az emberi létezés gazdagságát. A boldogságot és a gyötrelmet, a szív és az értelem kalandjait. Ilyenkor valóban meg-elevenedik és személyes közelségbe kerül a történelmi múlt. Érzékelhetővé válik a régi idők szelleme, amely egy félig romos épületben, egy gótikus ablakban vagy egy kora reneszánsz szoborban alakot ölt. Római, prágai, kolozsvári és budai épületek és szobrok köré fonódnak Jékely Zoltán legendái, bennük keres eleven kapcsolatot a történelemmel. E költői legendák körébe vág *A budai Kapisztrán-toronyhoz* is. A hatvanas évek elején született, az 1964-es *Lidérc-űző* című kötetben került az olvasók elé.

A versben leírt „Kapisztrán-torony” a budai Várban, a Kapisztrán János téren áll. (Kapisztrán János az 1456-os nándorfehérvári csatában küzdő keresztések vezére, Hunyadi János harcostársa volt.) Valójában Mária Magdolna-torony a neve, a tizenharmadik század közepén épült gótikus templomhoz tartozott. A templom nagy történelmi múltra tekinthetett vissza: a középkorban a budai magyar lakosság plébániatemploma, majd a török hódoltság idején a budai keresztények egyetlen temploma volt egészen 1596-ig. Ekkor alakították át török dzsámivá. Buda visszavétele után a ferences szerzetesek kapták, később helyőrségi templom lett. Itt koronázták meg I. Ferenc császárt, és itt fosztották meg papi méltóságától Martinovics Ignácot, a magyar jakobinus mozgalom vezetőjét. Buda 1945-ös ostromában dőlt romba: ma csak a tornya áll.

Ennél a toronynál merengett a költő, számot vetve az ódon kövekkel, felidézve a régmúlt századokat. Először magát a látványt ragadja meg: a „vén budai kőtorony”, a márványra emlékeztető kövek, a gótikus ívmaradványok képét. Mindez történelmi viharokról, magáról az elmúlt időről regél. A torony mintha a régiség jelképe lenne, a régi Budáé, a hajdanvolt évszázadoké. Az az eszme, hogy egy történelmi épület: egy templom szinte szellemi lényként létezhet, s egy régenmúlt korszak szimbóluma lehet, Victor Hugo romantikus képzeletében született. *A párizsi Notre-Dame* rajzolt valóságos történelmi mitológiát a gótikus párizsi székesegyház köré. Jékely Zoltán szemében a Kapisztrán-torony is ilyen szimbolikus szerepe. A torony valósággal őrszemként vigyázza a múlt időt, tesz tanúságot régi korok eseményeiről és hőseiről.

Mert a múlt Jékely számára, aki az erdélyi történelem romantikus emlékein nevelkedett, daliás időket jelent. Büszke hősokeket, igaz férfiakat mutat példa gyanánt, akik áldozatos szívvel küzdöttek az ország ügyéért, merték vállalni a nehéz

szolgálatot. A Kapisztrán-torony is ilyen daliás idők emlékét őrzi: Mátyás király hadvezérének, Kinizsi Pálnak hősi emlékezetét: „Kinizsit fogadtad ismerősen. / Aladtad állt a hős, megfáradt izmait / átadván a homály márványos hűvösének”. A régi templom nagy idők tanúja volt, harangjai történelmi fordulatokra vertek visszhangot: „minő harangzúgás zengette boltjaid, / hány Circumdederunt s fekete latin ének!”

A történelmi merengés után közelebbi és személyesebb emlékre irányul a költő figyelme. Egy esküvőre, amelyet titokban és rangrejtve nézett végig, búcsúzva hűtlen kedvesétől: „egyszer, harminkilenc nyarán, emlékezem, / itt zengett-zokogott Wagner nászindulója: / sötét oszlop mögül bámultam könnyesen, / miként suhan Judit a cifra kézfogóra...” A szanzonek hangja ez: könnyes érzés, nosztalgikus kései vallomás. A szanon (eredetileg franciául „éneket” jelent) manapság nem a magas költészet, inkább a tömegkultúra és a pódium műfaja. A hiteles érzéseket általában érzélgős romantikával helyettesíti, népszerűsége törekszik, nem valódi önkifejezésre. Mégis van rá példa, a modern költészetben is, hogy a szanon hagyományát az igazi költészet vére járja át: Apollinaire-nél, Jacques Prévert-nél — és Jékelynél. Már fiatal költő korában valami Krúdyra emlékeztető „ködlovag”-romantikával töltötte meg a szanon műfaját. Rezeda Kázmér szerepébe öltözött, ebben a jelmezben tett őszinte vallomást a maga nosztalgikus és elégikus érzéseiről. Az ifjúság „ködlovagos” ábrándja tér vissza most egy percre *A budai Kapisztrán-toronyhoz* soraiban. A régi templomban „zengő-zokogó” nászinduló, Wagner romantikus zenéje, a hűtlen kedves és az oszlopok mögött megbúvó fiatal költő alakja: mindez a „ködlovagos” romantika világából való.

Eddig a múlt beszélt: a távolabbi történelem és a közelebbi szerelmi ábránd. Most a jelenhez tér vissza a versben alakot öltő figyelem. Azt a szomorú képet rögzíti, amelyet a költő lát maga előtt. A bombák pusztításával vet számot. A magyar gótikus építészettől egyik szép emléke dőlt romba a budai ostrom tüzeiben. Jékely Zoltán a fájdalmas hiányokat sorolja el: „Templomhajód sehol, tán elnyelé a föld, / harangod, orgonád, elnémitá a bomba. Híveid sorsa is már régesrég betölt: / lakásuk mély, sötét, akár a katakomba...” A pusztulás régóta szorongató élménye Jékelynek. Fiatalon temetők csendjében merengett, elfelejtett erdélyi sírkerteket látogatott, régi sírköveket betűzgetett. Ez a hajlam a romantikusok öröksége volt. A roskatag vén templomokat szemlélve s a fogyatkozó hívőkre gondolva borúlátó módon ítélte meg a történelem menetét. A budai templomromban érzett komor sejtelmek arra az érzésre visszhangoznak, amelyet ifjúságában *A maroszentimrei templomban* című vers fejezett ki: „Fejünkre por hull, régi vakolat, / így énekeljük a drága Siont (...) s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiirtott az idő gazul.” A Kapisztrán-toronyról merengő költő végül a gyász szólamát zengeti fel.

A gyász motívuma az utolsó versszakban kap erősebb, szinte mitologikus erejű kifejezést. Jékely Zoltán az ókori Babilon elpusztult népére, egy ország és egy civilizáció végső bukásának elégikus fájdalomára utal: „...A babilóni is így gyászolt hajdanán / még évszázadokig, volt istensége holtán, / csillagkémlő helyét keselyű lakta tán, / s katorékban hűsölt aljában az oroslán.” Költészetétől nem idegenek ezek az őstörténelmi vagy mitologikus utalások. *Ehnaton álma* című versében az ősi Egyiptom filozófus uralkodóját, *Az utolsó szó keresésében* a primitív népek világ-magyarázó mítoszait, a *Kirándulás a Húsvét-szigetekre* soraiban a déltengeri szigetek titokzatos kőszobrainak ismeretlen alkotóit idézte fel. Kihalt népek és elpusztult kultúrák emlékével virrasztott: a történelem célján és az emberi lét értelmén merengve. Ez a histórián merengő ihlet tért vissza a Kapisztrán-toronyhoz frott versben. A magyar múltat és a világ elpusztult ősi kultúráit idézve egyszerre vetett számot a hazai történelemmel és az emberiség sorsának alakulásával. A vers születésének különös helyzete: szemlélődés egy leomlott középkori templom előtt, történelmi pesszimizmust sugallt. A sötét sejtelmek művészi kifejezése mégis részben feloldást jelent.

A költő a múltba tekint, a régmúltat veti össze azokkal az eseményekkel, amelyekkel ő maga megélt, s ennek az összevetésnek komor tanulsága van. A múlt: a

Kapisztrán-torony múltja (idézzük Arany János kifejezését): „daliás idöket” mutat. Gótiuk templomot, amely középkori építészetünk kiváló példája lehetne; harangzúgást, diadalmas hadvezért. Igaz, a hajdankor emlékét is átszövi a gyász dallama: a *Circumdederunt* és a „fekete latin ének”. Az igazi gyász mégis a jelené: a lerombolt templom, az elnémult harang, az elpusztult orgona, a síri világba költözött elődök miatt. Jékely Zoltán a fájdalomnak azt a jellegzetes pillanatát éli át, amit minden magyar költő, aki lerombolt és felperzselt régi kultúránk emlékeivel találkozik. Ő maga is többször énekelte meg e szomorú találkozást, például *Nagyenyed, 1850* vagy *Zsámbék romjai* című verseiben. Ahogy ezek a versek, *A budai Kapisztrán-toronyhoz* is a magyarság: az ország és a hazai művészet súlyos veszteségeit siratja. A költő szívét súlyos történelmi emlékek terhelik: verséből így lesz romantikus szellemben fogant történelmi elégia.

Az elégikus érzés nem csupán a történelem köréhez kapcsolódik, a költői személyiség egyéni világához is. *A budai Kapisztrán-toronyhoz* nemcsak történelmi számadás, egyúttal a lélek önvallató számvetése. Nemcsak a romba dőlt templom fényes múltjába réved a képzelet, az emlékezetnek is vívódnia kell. A költő saját múltjába tekint, és ezt a személyes múltbatekintést is elégikus érzés hatja át. Ennek a személyes szomorúságnak a mind teljesebb elhatalmasodása szabja meg a költemény belső rendjét: érzelmi menetét. A külső világ: a gótiuk épületmaradvány látványa fokozatosan adja át helyét a belső világnak: a költő sötét félelmeinek, személyes gyászának és elégikus közérzetének.

Kezdetben pusztán a templomtornyot látjuk magunk előtt, és csak a második versszakban kerül maga a költő is a képbe: „Gót ablakíveid hanyattan bámulom.” A történelmi múlt merengő művészi ihletnek már személyes szerepe van. A régi korok emléke és hangulata Jékely Zoltán költői világában jelen időbe kerül. Mint mondtuk, sohasem múzeumi érdeklődéssel fordult az elmúlt századokhoz. Ezután még személyesebb körben mozog a sorokban testet öltő emlékezet: az ifjúság, a régi szerelmek és csalódások körén. Végül ismét a jelen idejű látvány következik. Ez hívja elő a lélek talán legállandóbb állapotát: a gyászt, a melankolikus érzést, a veszendőségtudatot. Ez az érzés és tudat Jékely Zoltán költői személyiségének elemi összetevői közé tartozik. A költemény művészi erejét igazolja, hogy a látvány leírásától és a történelmi emlékek felidézésétől ilyen rövid íven érkezik el a személyiség vallomásosan őszinte és hiteles kitárulkozásához.

A romantikus történelmi elégia, mint formateremtő műfaji elv szabja meg a költemény képi anyagát, verselését és rímtechnikáját. Az első versszak romantikus ötletből született és klasszicista pontossággal kidolgozott költői képe a múlt időt érzékelteti: „Idők orsója, vén budai kőtorony, / rózsállsz az alkonyat fényében, mint a márvány, / szelek járnak körül, rancos homlokodon / az idők fonalát köröskörül csavarván.” Az orsó alakú torony, amelyet a szél csavar körül az idő fonalával, valóban az elmúlás érzékletes jelképe lesz. A látvány, amelyet rózsaszínű derengésbe merít az alkonyat, egyszerűben mozgalmassá válik. A múlt idő dimenziójával egészül ki, s mitológikus fénybe kerül. Ebben a képben jön létre az a legendás és romantikus atmoszféra, amely a régi tornyot jelentésben gazdag történelmi szimbólummá avatja.

A további képek valójában ezt a történelmi hangulatot szövik tovább. Pontosabban a történelmi hangulat romantikáját: mind színesebb képzeteket ébresztve s mind regényesebb jelenetekre utalva. A Kinizsi Pál bevonulásának földézése után a Krúdy-regények pasztellszínre emlékeztető esküvői kép, majd a keselyűvel és oroszlánnaal díszített romantikus babiloni jelenet következik. Romantikusak ezek a jelenetek, akár a késő romantikus történelmi és tájképfestészet ragyogó színekből és komor hangulatokból született tablói.

Nemcsak a képek: a kifejezések és a szavak is az elmúlás mélabújára vallanak. Jékely Zoltán költői szótárában a sötét színek az uralkodók: „vén (...) kőtorony”, „alkonyat fénye”, „hallgatag óriás”, „a homály márványos hűvöse”, „Circumdederunt”, „fekete latin ének”, „sötét oszlop”, „könnyesen”, „lakásuk mély, sötét, akár

a katakomba". Megannyi borongós fogalom és kifejezés. Az elmúlásra emlékeztetnek az igei szerkezetek: „zengett-zokogott”, „elnyelé a föld”, „elnémítá a bomba”, „sorsa (...) betölt”, „gyászolt”. És a múlandóságra, az elégikus érzésre utalnak a régies szavak és alakok: „csavarván”, „hanyattan”, „elnyelé”, „elnémítá”, „kotorék”. Akár a képek, a szavak jelentése és hangulata is az elégikus érzés kifejezésének szolgálataiban áll.

A romantikus elégia műfaja szinte vonzza a zenei elemeket. Gérard de Nerval, Ugo Foscolo, Schiller és Novalis elégiái, amelyeket éppen Jékely Zoltán tolmácsolt magyarul, igazolhatják, hogy a verszene fájdalmas zengése az alkotó személyiség merengését vagy szomorúságát szólaltatja meg. Ezt a fájdalmas zengést hallatják Berzsenyi vagy Vörösmarty elégiái is. A *budai Kapisztrán-toronyhoz* is igen gazdag ilyen zenei elemekben. Dallamának panaszos íve van, ezt középső sormetszettel ellátott tizenkét, illetve tizenhárom szótagból álló jambikus lejtésű sorainak köszönheti. E sorváltozat klasszikus múltra tekinthet vissza: a magyar emelkedő tizenkettes (és tizenhármas) a francia alexandrinus rokona. Ebben az alexandrinusban verseltek a francia reneszánsz, klasszicizmus és romantika énekesei: Ronsard, La Fontaine és Victor Hugo. Nálunk a Nyugat nagy költőinél, elsősorban Babitsnál volt népszerű. Jékely a verselés biztonságát és tisztaságát tekintve az ő követőjüknek bizonyult.

Zenei érzékre és igényességre vallanak a költemény szép és tiszta rímei is. Ez is a Nyugat nagy nemzedékének, esztéta-költőinek öröksége, hiszen ők fordítottak különös gondot arra, hogy a rímek szabatosak, egyszersmind eredetiek legyenek. Nyelvünkben nehéz ilyen rímeket találni, minthogy a magyar nyelv tiszta rímekben nem olyan gazdag, mint a latin nyelvek, s rímkészlete az évszázadok során alaposan megfogyatkozott. Ezért is kapott új költészetünkben oly nagy szerepet az asszonánc, amelynek lehetőségei szinte kimeríthetetlenek. Jékely is bőségesen él velük: „kőtorony — homlokodon”, márvány — csavarván”, „őrszem — ismerősen”, „nászindulója — kézfogóra”, „holtán — oroslán”. Mellettük azután váratlanul tiszta rímeket is fel tud csendíteni: „hűvösének — ének”, „a bomba — katakomba”. Az elégia zenei rendjét szolgálják a szövegben található alliterációk is: „rendületlenül állsz rendelt posztodon”, „a homály (...) hűvösének”, „zengett — zokogott”. A „nagy líra zenés és elröpítő hatalma”, a Kapisztrán-torony előtt született történelmi elégiában is művészi alakot öltött.